ment en els purs, en els forts : Dante, Miquel Angel, Beethoven, Goethe, -que coneixia malament, en robe de parade i no en robe de chambre, com, sense voler-ho, ens el fa veure Eckermann-Balzac, Wagner, Nietzsche, Ibsen. Repudiava l'ironia, adhuc quan està amarada de llágrimes, com en Heine.

De Francesc Pujols i de Josep Carner deia :

-Bons poetes si no els hi agradés tant plaguejar. El riure es dolent, verinós. El poeta veritable no ha de riure mai.

Ell no en savia. Vosaltres, sí. Pero tots, en el fons, estimaveu aquell pobre home lleig i grotesc perquè el veieu tan pur, tan abrandat, tan íntegre, que vivia als nuvols i oblidava la miseria i la lletgesa de la seva vida creant-se una nova vida de paper : la de Les promeses amigues, d'Els singulars anecdótics, de Les grans accions i les soletats.

La colla de l'"Australia" era, podriem dir, més catalana i entroncava directament amb el renaixement artistic de començaments de segle :L'Avenç, el Teatre Intim, la revista "Joventut", els "Quatre Gats", l'Associació wagneriana, i tenia la mirada fita en Paris.

La colla del Bar del Centro parlava castellà, estava sota l'advocació de "La Novela Corta" i de la Puerta del Sol i semblava traplantada d'un Cafè madrileny. Més esquinçada que la de l'"Australia, no parlava de l'Art, la Bellesa i l'Ideal amb majúscules i estava més prop de la Picareca que del Sant Grial. Excepte Santos Muñoz i Iribarne, els altres, literariament, no valien gran cosa. O no valien rès.

II

Casimir Giralt t'havia dut a l'Ateneu. Havieu de fer grans coses, havieu d'esclavitzar l'éxit. Per aconseguir-ho calia deixar de banda el català. Escriure en català-et deia Giralt, bona persona i ex catalanista de la flamarada, que havia d'acabar en el lerrouxisme- era un sacrifici inutil, un mal negoci. Els catalanistes cantaven molt sovint Els Segadors , es posaven volien un Macià al tron amb els colors de la senyera però no anaven al teatre català ni compraven llibres catalans. El millor era pensar en Madrid i escriure en castellà. Giralt, per a fer pràctica, llegia el teatre de Benavente, d'Arniches, de Linares Rivas i dels Quintero.

Començaren per un melodrama que havia d'estrenar Jaume Borràs que, com el seu germà Enric i per a fer-li la competència, també es passava al teatre castellà. Era un melodrama truculent – no en recordo el títol – en el qual la llei d'herència jugava un gran paper. Melodrama amb pretensions científiques, havien escollit el flagell de l'alcoholisme per a que, al tercer acte, el protagonista pogués donar-se el gust d'un bon *delirium tremens* amb contorsions i esgarips a la Novelli.

Afortunadament, aquell primer fruit de la col·laboració amb Giralt no arribà a estrenar-se.

Després es tractà d'una sarsuela i amb aquest motiu freqüentàrem més sovint l'Ateneu. No és que l'Ateneu fos una fàbrica de fer sarsueles. El motiu era un altre: de dia tu dormies i Giralt estava al seu magatzem de mobles del carrer de la Canuda. Calia, doncs, trobar un lloc. I trobàrem l'Ateneu.

Els socis de l'Ateneu els que no n'eren, en deien, amb una punta d'irònic menyspreu, "els savis". Els "savis" eren el doctor Galí, Marius Aguilar, Joaquim Borralleras, Camps i Margarit, Alexandre Plana, Solé de Sojo, Pompeu Fabra, Josep Maria Ju-

5] Oh, no! [illegible] [illegible]!

ny, i Josep Carner, Francesc Pujol, molts d'altres que no cal nomenar o que nomenarem quan convingui, intel·ligents o simuladors, artistes o savis.

Els "savis" estaven dividits en "penyes". Cada "penya" era una mena de safareig en el qual s'hi rentava la roba bruta de les altres penyes, que restava més bruta que abans de rentar-la. En aquelles penyes s'hi parlava de tot: de dones, de política, de religió, d'afers. Solament, de tant en tant, s'hi parlava de llibres.

La biblioteca, molt important i que, tractant-se d'un ateneu, semblava que hauria d'haver estat el lloc més concorregut de la casa, estava gairebé solitària. ¶ S'hi veia sovint a Fabià Elies, ~~[illegible]~~ polit, correcte, discretíssim. I, sempre, a Cristòfor de Domènec, escriptor singular — autor d'una novel·la, _Mar i passions de donya Leonora i altres_ en la qual apuntava un escriptor de mèrit — del qual es contaven coses singulars que te'l feien interessant. T'havien dit que era molt pobre, extremadament pobre i per això tu, que et creies ja deslligat de la pobresa, t'interessaves per l'escriptor que ja t'havia interessat, anys enrera, ~~[illegible]~~ amb la novel·la _Mar i passions_. T'havien dit que vivia, únic fill, amb la seva mare vídua. I que, per a mantenir a la mare, treballava matí i tarda al moll. ¶ A la ~~nit~~ Cristòfor de Domènec es posava un vestit negre, sempre el mateix i que semblava donat, un coll que sempre li era massa gran, una corbata, i se'n anava a l'ateneu. L'ateneu era l'única despesa que, amb grans sacrificis, es permetia. L'ateneu era el seu ~~[illegible]~~ luxe únic. A l'ateneu hi havia

¶ Tal vegada els socis de la docta casa ~~[illegible]~~ no sentien ~~[illegible]~~ cap amor al llibre. ? Tu, però, sospitaves que ja els havien llegit tots, que ja no els quedava res per llegir. I la sospita augmentava la teva admiració.

A la Biblioteca

¶¶ (Gent d'una gran bellesa moral. D'una gran dignitat. Gent del qual tu, plè de prejudicis, et sabies incapaç. Un treball manual? Quin treball que no fos escriure versos i novel·les? Ni pensar-hi!)

llibres i ell necessitava aquelles hores de silenciosa convivencia amb els llibres.

Mai no se veia a les "penyes", segurament perquè no tenia diners per a pagar-se un cafè, una copa de cognac o una cervesa. No, aquell home baixet, mal vestit, escardalenc, de cabells i barba negres, de mirada humida i febrosa, plena de dolorosa intel-ligencia, no era "home de penya" i de safaretx. Aquell home, la veu del qual, de tan estar sol, s'havia tornat fosca i apagada, era home de llibres.

~~Anys despres, quan morí de miseria, Josep Pla li dedicarà un article que val més no recordar i tu, que gairebé no tractares el pobre Cristofor de Domenec, defensaràs la seva memoria des de les pàgines de "L'Esquella" i trencaràs amb Josep Pla, excel-lent escriptor, escriptor de molt talent i un dels més destacats representants de l'escola del bandarrisme, filla d'Acció Catalana, "Mirador" i "El bè negre". Valia molt més i exercí en la literatura catalana una més rica influencia, la revista "Joventut", malgrat el seu trascendentalisme a ultrança.~~

Aquelles "penyes" no t'interessaven gaire. Mai no has estat "home de penya", o sigui : home de safaretx. No t'interessava tota aquella gent que reia tan, que semblava tan lligada per l'amistat i que tan poc s'estimava. Amb Camps i Margarit es divertien escribint-li lletres d'amor signades amb un nom de dona ; de Joaquim Borralleres contaven que debia sofrir un complexe de tipus sexual car una vegada l'havien tancat amb una dona-tal vegada Amelia Meyer?-i no havia passat rès ; a Marius Aguilar li criticaven l'estar carregat de deutes ; de Francesc Pujols deien que era un alcoolic perdut ; a Joan Estelric li deien "el porc mallorquí" i l'acusaven de publicar en català, signant-los ell, articles que havien
(1) aparegut abans a la "Nouvelle Revue Française" ; de Josep Maria Junoy deien que era tan dolent quan escrivia com quan dibuixava ; de Josep Pla deien que era un minyó sense escrúpols- el "Negre" i els seus amics haurien dit mánies en lloc d'escrupols-que imitava a Pio Baroja ; a Feliu Elies que, tan correcte sempre, els hi feia un cert respecte, el lloaven com pintor pero l'ignoraven com crític.

(I) No saps si l'acusació es certa. El que saps es que un dia, a la biblioteca de l'Ateneu, trobares un exemplar de l'esmentada revista que li mancaven tres o quatre fulls : els corresponents a un article sobre pintura japonesa. Pocs dies despres veieres publicat l'article en català i no el signava Joan Estelric. El signava un company seu dels que a la "penya" de l'Ateneu l'acusaven de plagiari.

~~que [illegible] [illegible]~~. Mirat per mal, valien més Plàcid Vidal i la seva colla. Hi havia més bona fe, més credulitat. I bajoqueria? Sí, senyor: hi havia bajoqueria. Però els restants de l'ateneu eren, en el fons, tan badocs i provincians com els del Cafè d'Austràlia, sense la bona fe dels del Cafè d'Austràlia.

Més que els intel·lectuals, que no te'n han fet mai, et feia gràcia un ~~[illegible]~~ criat de l'ateneu, Batalla, encarregat del servei de cafè. No sé si ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ llegí a Omar al Khayyam, traduït al català per Vives i Pastor. Suposo que no. Suposo que Batalla no era gens amic dels llibres. El fet era, però, que Batalla reverenciava amorosament, com Khayyam, el vi. El reverenciava tant que més d'una nit s'excedia. Quan això passava, Batalla corria com un esperitat d'una sala a l'altra, reia fort, cridava i alhora insultava els socis. Home flac i biliós, se les havia sobretot amb tots de [illegible] i [illegible], grassos i vermells.

Deia:

— Això són socis? Això són senyors? Una merda són!

Recordant el lèxic del teus "amics" del districte V, pensaves, somrient:

— Avui Batalla "va amb el fanal encès".

I et feia molta gràcia l'embriaguesa explosiva i pintoresca del pobre home. No hauries gosat dir, com ell, que aquells socis eren una merda malgrat que més d'una vegada les seves reaccions i actituds et semblaven un xic cíniques, però, ~~vaja~~ et semblava més prudent no caure en pecat de maledicència.

Servit

B — el d'ofici, s'entén —

I, malgrat l'abundor i riquesa de llibres de la biblioteca de la casa — riquesa que ací feia l'oferta que ben pocs aprofitaven — Batalla havia llegit

Com exemple:

al pati, a mig d'unes palmeres de minço plomall, hi havia un estanyol amb granotes: granotes que devien ignorar que l'ateneu era un lloc de molta alta categoria i reverència i, com fan les d'altres llocs, cantaven irrespectuosament. Uns socis es queixaven: el cant de les granotes els destorbava de jugar al "tresillo", de prendre cafè, de malparlar dels companys absents, i demanaren que fossin suprimides. Uns altres socis eixiren en defensa de les granotes. El seu xerricar els semblava agradós, poètic, bucòlic, gens amoïnador. L'ateneu es dividí en dos bàndols: els granotistes i els antigranotistes i uns i altres demanaren junta general per a solucionar el conflicte. [A tu et feia una gràcia enorme veure aquells intel·lectuals que parlaven de Plató, de Kant i de Hegel amb tanta confiança com si els coneguessin personalment, ~~com si fossin uns~~ veïns de l'escala, perdre el temps discutint enfurismats si calia matar les granotes de l'ateneu o si era millor deixar-les viure.

Com podies creure en aquella gent que es deia de docta i encenia una guerra digna d'ésser contada per Eça de Queiroz o Anatole France: la guerra de les granotes?

(Citar Eça de Queiroz o Anatole France no fa sant, ja ho saps? Sembla que citar Plató, Kant, Hegel, i, ara, Jaspers, Kierkegaard y Heidegger es de més bon to.)

Giralt, que del drama negre passaria a l'opereta com del nacionalisme passaria al lerrouxisme, havia estrenat al teatre Victòria una sarsuela en dos actes: La novela de Albertina. El llibre, ~~que li havien corregit~~, era una cosa tronada i cursi, d'un sentimentalisme de la més baixa qualitat: artistes, noies que tiren per cap verd;... La partitura era de Ferran J. Obradors i hi havia "coses"; no era gens vulgar, delatava una personalitat.

Giralt el presentà a Obradors, ~~Era~~ un minyó molt jove, tan jove com ell, prim, menut, amb el coll trencat, de gepó, ~~i d~~ bellugadís, molt xerraire, extremadament simpàtic. Anava sempre ~~molt~~ ben vestit tal com pertoca a un noi que viu al Passeig de Gràcia. Viure al Passeig de Gràcia i duur la camisa neta i les sabates ben cirades també es pot tenir talent. Obradors en tenia. Ho demostrà amb unes cançons espanyoles molt belles i ho hauria pogut demostrar amb moltes altres obres de més envergadura si no hagués estat tan xerraire. Si hagués passat treballant el temps que passava parlant, hauria deixat una obra considerable. Hauria pogut, sobretot, elevar el to de la sarsuela car tenia molta més cultura musical, i molt més talent que els Millan, els Guerrero, els Moreno Torroba, els Alonso, etc. etc. De tots els músics espanyols que he conegut, Obradors em sembla l'únic que hauria pogut continuar la labor teatral de l'Amadeu Vives de Doña Francisquita i Don Lucas del Cigarral. Tenia una altra virtut: fill d'una professora del Conservatori, tocava el piano d'una manera perfecta, impecable, cosa que, generalment els amors que acaben malament

---

17 – duia, però, un abrig acampanat en forma d'embut, que [illegible] l'intrigava per com mai no n'havia vist cap de semblant –

compositors, no fan massa bé. (Recordes que un altre dels teus col·laboradors, Manuel Blancafort, no en sabia ni poc ni gens) Sovint, treballant a casa seva o a l'Ateneu en les vostres sarsueles i operetes, l'interrompies: Obradors!

–Deixèm córrer un instant aquestes bajanades i fes-me, a títol de compensació, un xic de música veritable.

Obradors, somrient, obeïa amb gust.

Fou ell qui l'inicià en la bona música: Bach, Haendel, Vivaldi, Monteverde, Beethoven, Mozart, Schumann, Schubert. Fou ell qui li descobrí Cimarosa, tan estimat de l'estimat Stendhal, Sibelius, Dukas, Richard Strauss, Falla, Fauré, els russos...

Calia, però, deixar la música noble i retornar a la sarsuela. La sarsuela era *La maja de los lunares*, títol inspirat per Obradors, tenia dos actes, l'havien situat al Madrid goyesc de 1800, i l'escrivíes en vers. (calia que fos) escrita en vers. Naturalment. Fatalment. Els *dramatis personae* de l'obra – un abat francès emigrat a Espanya, una aristòcrata que, com la duquessa d'Alba, es vestia de maja i freqüentava la *pradera*, els *sotillos* del Manzanares i els *bailes de candil*, un *chispero* enamorat de la maja, etc, etc – havien de parlar en vers. Hi eres obligat.

Què sabies, però, de l'època? Res o gairebé res. De quines fonts de primera mà, un xic serioses, havies recorregut? ~~Cap~~

A cap.

car les desconeixies ~~[illegible]~~ gairebé totes. Tu, que seràs anys després home de tants llibres i tantes lectures!

Sabies que la sarsuela és un gènere popular, i que no hi venia d'un pam. Els anacronismes i errors històrics, si no eren de massa volum, ningú no n'hauria esmentat: ni el públic ni la crítica. Poc temps abans d'estrenar vosaltres, el mestre Millán havia estrenat amb gran èxit, ~~[illegible]~~ una sarsuela, «La dogaresa», en la qual hi havia un fox-trot. Vosaltres no us quedàreu enrera i posàreu un vals — cantat per un Pierrot! — en el Madrid de Goya.

Altrament, pensaves en aquell temps, el teatre és un gènere inferior, un comerç que no té res a veure amb l'art noble. (L'art noble per tu eren la novel·la sentimental, badocament perversa, de cartó, i els versos plorosos i de cartó.) Els grecs, Shakespeare, Calderón? Et semblaven tan feixucs! Tan sols acceptaves D'Annunzio, Maeterlinck, Bataille. ~~[illegible]~~ Ho confesses perquè et fa vergonya. I, per venjar-te, et ries d'aquelles preferències.

En aquell temps no te'n reies i, com Balzac, el Balzac que també et semblava feixuc, que també et semblava llauna, i que admiraràs un dia, acceptaves el teatre tan sols com un mitjà de guanyar diners. Diners per a ~~[illegible]~~ poder dedicar-te reposadament, tranquil·lament a l'art noble de la novel·la.* Però tu, ~~[illegible]~~ pobric, no escrivies els volums de *La comédie humaine*. Tu, després del [illegible] de la Ba-

II – ~~la~~ l'acció situada a la Venecia del Renaixement –

Com si això fos poc, el llibretista, un tal Lopez Monis, hi feia intervenir una cadira de mans, estri que en lloc d'a la Venecia del segle XV neix al Paris de Lluis XIV. Per cert que la tiple que havia de cantar l'obra, Luisa Vela, era tan grossa que no podia entrar a la cadira de mans.

tada de les set germanes, no retornaràs al camí de la novel·la fins que escrivís a les Memòries d'un llit de matrimoni, a Venus i el Carlots, a Home d'amor i d'aventura. Ara, ja madur, n'has escrit d'altres: Maria anna, Les inquietuds de Lucià Aubau, Nostra Senyora del Desterro, i no et consideres novel·lista. En trobar-te, -cosa tan difícil en l'home com en l'artista, que més d'una vegada fan via anys i anys ignorant ~~lo~~ què és trobar-se a si mateix, ~~des~~cobrir-se,- tens consciència de que en tu, més que un novel·lista, hi ha un ~~poeta~~ autor dramàtic. Malgrat no renegar, ni molt menys, d'alguns de les teves novel·les.

Ara - ara vol dir ahir: i un ahir que comença amb el tímid assaig de Marcel o el triomf de la poesia - saps que el teatre és un art noble, noble malgrat la col·laboració de ~~l'actor~~ i l'empresari; art, penedit, voldries honrar escrivint grans obres, obres belles i genials.

Sempre val més això, aquesta altra ambició, que l'afany mesquí de guanyar diners. Ara, però, que tornes a ser pobre, l'afany de diners el sents amb menys intensitat que en temps de La maja de los lunares: perquè ja ets vell, i no t'atrau gastar-los al cabaret i amb dones de cabaret. Ara sí que els donaries a la mare. Però ja no tens mare. Ja ets sol al món. Sol malgrat l'esposa, els germans, els amics. Sol amb mi, que t'estic esperant per a acabar el camí.

Quan tingueres llest el llibre demanares a Miquel dels Sants Oliver si volia llegir-lo. Miquel dels Sants Oliver no feia teatre, però escrivia versos, —o n'havia escrit— i era un bon coneixedor del segle XVIII a França i a Espanya. A més a més, des que et premià la Balada de les set germanes t'havia tractat sempre, com Narcís Oller, amb molt afecte. (amb Francesc Matheu i amb Franquesa i Gomis, en canvi, mai no hi tingueres, ignoro perquè, un tracte massa seguit)

Miquel dels Sants Oliver et digué, si fa o no fa, que en l'obra hi havia versos que li havien agradat i altres que no li havien agradat tant; que la fidelitat a l'ambient evocat no era massa respectuosa i quedava un xic falsa i convencional però que, com no es tractava d'un estudi històric sino d'una sarsuela (i tots els personatges eren imaginaris, això no tenia una gran importància. Quant a si teatralment l'obra estava bé no podia dir-t'ho perquè no entenia rès en coses de teatre.

—Però, vaja, no us hi amoïneu massa, car, malgrat no entendre-hi, em fa l'efecte que en la sarsuela, el públic mai no s'interessa gaire pel llibre. L'èxit l'han de fer els cantants i el músic. Si els cantants poden llançar uns quants "pinyols" i el mestre fa una música fàcil i un xic enganxosa tot anirà be.

anys després, Amadeu Vives, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ es dirà que "l'èxit d'una sarsuela el fa el llibre, i els diners els dona la música".

~~XXVI~~ 7

Llavors coneguera el món del teatre líric, que no havia conegut quan l'estrena de S. M. el anarquista, tan diferent del de "vers". (En l'argot teatral companyia de vers no és la que representa obres escrites únicament en vers sinó la que representa obres no líriques.) I, aquell era, dintre el teatre, un altre món diferent. Y més esquinçat. Y més pintoresc.

L'obra s'estrenava al Tívoli, ja convertit en el gran teatre que és ara, i l'interpretaven ~~[illegible]~~ el baríton Josep Parera, les tiples Antònia Manau i Clara Panach, els actors Marià Beut i Josep Llisorna. Els empresaris eren Gispert i ~~[illegible]~~ Baldomer Bagar, dos empresaris de gran singularitat ~~[illegible]~~ i com no en corren gaires. Gairebé de tanta singularitat com el valencià Pepe Chil, El Pepe Chil, tan pintoresc i de parla tan absurda i desllipada; el Pepe Chil que, comentant el casament de la ballarina Anita Delgado amb el maharajà de Kapurtala, deia:

—¡Si, hombre! Una bailarina que se ha casado con el sultán de Compostela.

Y el que en un cartell del Tívoli, quan el Tívoli era ~~[illegible]~~ encara una vella barraca, i amb motiu de casar-se ~~[illegible]~~ dos còmics de la companyia, Amadeu Alegre i Miquel Padrola, anunciava:

"Hoy, a las cinco de la tarde,
estupendo vermut nupcial".

~~[illegible]~~ Pepe Chil s'havia retirat feia temps ~~[illegible]~~

a

15

5

1

(1)

---

(1) És a dir, avui no sé si ~~encara~~ existeix. Des del 1939 no fre[illegible] ~~[illegible]~~ el gran part i gran [illegible] barri de Barcelona. ~~[illegible]~~ El meu "estimeig" encara dura. Segurament l'hauria admirat la meva tendència "estiuenca". N'estic més que segur.

(nota de 1974)

~~[illegible]~~, — per força, per manca de crèdit — o l'havien retirat. Havia guanyat diners amb el teatre i els havia perdut amb el teatre. Ja vell, pobre i no sabent com ocupar les hores de la seva vida cercava la companyia de còmics, empresaris i periodistes. [Se'l veia sovint amb Gispert i Bagé, que eren els empresaris de més empenta.

Magnífic, inoblidable trio el constituït per Gispert, Bagé i Chil.

Pepe Chil menut, amb ~~[illegible]~~ més cara de ~~[illegible]~~ còmic que d'amo de còmics — una cara ~~plega~~ ~~[illegible]~~ ratllada per innombrables arrugues, pàl·lida com la de tots els que no veuen massa sovint el sol, amb una boca que semblava una arruga més, uns ulls negres i un enorme nas de Polichinel·la sense geps — vestit de negre i parlava ~~[illegible]~~ ininterrompudament enfilant les més estrafolàries eutrapèlies, els disbarats més recargolats que els que l'escoltaven acollien amb riallades enormes. ~~Chil,~~ ~~[illegible]~~ Pepe Chil, que no pretenia ser graciós, que parlava d'aquella manera absurda perquè ~~[illegible]~~ la creia la més natural del món no s'explicava ~~[illegible]~~ les riallades. Tot el que deia semblava rebuscat i no n'era gens. ~~[illegible]~~

[Hi ha certa mena de gent, sobretot els polítics, que, a força de recerques, es crea un lèxic per a d'ofici ús personal. Certs altres còmics fan el mateix emprant, però, un altre procediment: retorçar el llenguatge, estiragassar-lo, dislocar-lo, tal com han fet Muñoz Seca i els seus imitadors. No el polític, com es i amb el barret de pairell,

---

~~Y diuen, per a disculpar-se: "També ho ha fet Shakespeare." Sense pensar que això no és el millor de Shakespeare. Sense pensar que Shakespeare és genial malgrat el mal gust de retreçar manta vegada el llenguatge.~~

l'altre còmic, això, però, mai no és desinteressat i obeeix a finalitats determinades. En Pepe Ctil, no. En Pepe Ctil, ~~[illegible]~~ aquella manera de parlar era totalment desinteressada. Feia gràcia sense proposar-s'ho. Quan amb les seves dites absurdes la gent esclatava a riure, ell somreia, no per satisfacció de si mateix, com hauria fet un professional de l'humorisme, ~~sinó~~ ans bé per a no fer quedar malament els que reien.

Gisbert era una altra cosa. Gisbert reia poques vegades i cridava gairebé sempre. Alt, gros, ~~[illegible]~~ amb una ossatura poderosa, ~~[illegible]~~ amb el maxil·lar ~~[illegible]~~ molt acusat, els ulls negres, les celles molt poblades, el front estret, el cabell aspre i rebel — semblava que mai no s'hagués pentinat ~~mai~~; ~~[illegible]~~ els braços llargs, feia pensar en un descarregador del moll ~~o en un antropoide~~. Malgrat els seus èxits i el seu aspecte feroç — aspecte i crits que entre la gent de teatre li havien valgut el motiu de "Trapa-niños" — no se'l veia un home dolent.

Gisbert tenia ~~[illegible]~~ pèssima reputació ~~[illegible]~~ entre la gent de teatre, — còmics, autors, músics, pintors, sastres — única que coneixia i que el coneixia: reputació ~~[illegible]~~ de trapella, de mal pagador. Tots, però, còmics, músics, pintors escenògrafs, sastres volien treballar amb ell i per ell. Els autors, músics i llibretistes, el preferien a altres empresaris car sabien que ~~[illegible]~~ acceptava — ~~[illegible]~~ remugant, cridant i barallant-se — totes les seves exigències: augment d'orquestra, decorat i vestits nous...

Quan les coses li anaven bé era generós com cap altre. La gent, però, no veia el Gisbert de les seves

Co les mans grosses i fortes

dificils, quan no trobava l'obra d'éxit i el public desertava. Llavors ja no era el Gisbert : era el "Traga-niňos", el pobre home que hauria plagut a Balzac : carregat de deutes i sense un centim, que no pagava la nómina ni els drets d'autor, que creava una comedia genial, un tipus de comedia genial, cridant, menaçant, plorant i estirant-se els cabells.

Quan l'escena durava massa, Baget, el seu soci, li deia, impassible :
-Gisbert, que et despentines. Gisbert, que t'agafarà un atac de debò i no tenim diners per a la clínica.

Gisbert tenia la passió del teatre com altres tenen la del joc. El teatre era la seva ruleta i jogava d'una manera frenética, posseit pel dimoni del risc. Amb el teatre guanyà molts diners. I amb el teatre els perdé tots.

Al seu soci, Baldomer Baget, tothom el nomenava " el Mero". Alt, gros, lent, un xic feixuc, tenia una cara de clown, vermella d'herpes, un nas de clown que semblava postiç i uns ulls molt menuts o que ho semblaven, com passa sempre amb els clowns, rogencs i plorosos. Duia unes gorres estrafolaries que no duia ningú més, unes gorres d'"august" de pista de circ. L'afaitat, d'un tò blanc-blavós en la vermellor del rostre, semblava un truc de maquillatge.

Mero deia coses molt gracioses, savia veure rapidament el costat ridícol de les coses i els homes. Pepe Chil feia riure perquè disbaratava jogant impremeditadament amb el llenguatge. La gracia de Mero era més aguda. Mero tenia, innat, el sentit de la caricatura. Caricatura, pero, bonhomiosa i sense fel.

Quan Gisbert no tenia diners per a pagar els comics i cridava i es desesperava, Mero comentava placidament :
-Ara fa d'Enric Borràs.

A un revenedor company seu, nomenat Ripoll, que duia el ~~cap torçat~~ coll torçat damunt l'espatlla dreta, li deia "El frasco d'Odol", que era un insecticida o un dentifrici, no ho recordo bé, que, com el revenedor el coll, tenia el broc torçat. Parlant d'actors i cantants deia coses molt atinades, més atinades que les que diuen alguns professionals de la crítica. Els *divos*, les primeres figures, l'embafaven per llurs pretencions i exigencies.
-Quan un comic de tres i no rès, dels del *montón*, es dolent-esplicava-no hi ha rès a dir. Valdria més que fos bò, es clar, pero, vaja, la cosa no té importancia i es molt justificable : cobra una nómina petita, va mal vestit, deu el lloguer del pis, no té *querida*, no fa el ressopó. A un comic que no fa el ressopó no podem exigir-li que sápiga el paper. Els que m'emp... son els bons, que son tant dolents. El Borràs, per exemple. ¿Creieu que per a fer patir al public cal grinyolar i udolar d'aquella manera? ¿ I el Sagi, que canta amb el nas i quan comença un "calderó" mai no sap quan l'acabarà i amb els seus "calderons" ens fa acabar tard i hem de pagar *munta* ?
-Pero al public li agraden el Borràs i el Sagi-deia algú.
-Perquè el public, aquesta colla de babaus que constitueixen el public-dictaminava el Mero, coincidint amb Chamfort sense saber-ho-fa com els critics : en coses de teatre no hi entén rès.

La sarçuela començà a assajar-se. Els comics et deien que estava molt bé que "era cosa muy fina", pero l'assajaven sense gens d'entusiasme. Josep Llimona, que anys despres serà el gran animador del Teatre Líric Català, interpretava el personatge d'un abat francès emigrat a Espanya fugint de la revolució. El personatge, forçat, innecessari, l'havies introduit en la farsa per a que recités una evocació dels ultims dies del Versalles de Maria Antonieta. I Llimona t'assegurava :
- M'hi lluiré, em faré aplaudir. Ja hi pot pujar de peus. Pero aquests versos tenen un defecte.
-Un defecte?-preguntaves, indignat de la gosadia de l'actor.
-Sí, senyor : estan massa bé, son massa savis, massa modernistes i el public de sarçuela no els entén ni els vol entendre.

~~mistes i el públic de sarsuela no ho entén així~~ ~~ni ho vol entendre~~.

Els versos que "estaven massa bé" començaven així:

Una blanca peluca empolvada,
unos labios pintados en flor,
una risa, un suspiro por nada,
y una sed infinita de amor.

Estaven, en efecte, més bé que els de la majoria de les sarsueles. Això, però, et fa poca gràcia recordar-los. Et semblen, a més de pretensiosos, cursis, freds i tronats. A la sarsuela, el vers —no pas el dels cantables, que les més de les vegades és un joc del disbarat— ha d'ésser zorrillesc. O, encara millor, pitarresc. Quins sarsuelassos haurien escrit, si s'ho haguessin proposat, Zorrilla o el Pitarra! En canvi, pots imaginar-te una sarsuela amb versos de Bofill i Mates o López-Picó?

En aquell temps no sabies escriure una sarsuela: t'ho prenies massa seriosament. Després, quan veieres que es tractava d'un joc banal i grotesc, —excepte en el gènere líric, com *La verbena de la Paloma*, *La revoltosa*, *El señor Joaquín*, etc., etc., que exigeixen en el llibretista i en el músic molta més cura, que no admeten tant la trampa— ja les escrivies amb tots els ets i uts. O sigui: amb tota la dosi necessària d'inversemblança, d'anacronisme i de cursileria que ~~el~~ exigeix el ~~[illegible]~~ gènere. Val a dir que, interiorment, no te'n sentíes gens repultós. I vol a dir que quan voldràs elevar un xic el tó — com amb *La fada*, ~~tan pessimament~~ servir musicada per Manuel Blancafort — fracassaràs.

I es que aquest de la sarsuela té un receptari invariable al qual vol atendre's vulguis no vulguis. Receptari de tòpics i llocs comuns que el públic, sempre massa tradicionalista, vol veure respectar i seguir al peu de la lletra.

Com exemple:

a) si l'intriga es falsa i convencional, melodramàtica i truculenta, això no es considerat com defecte. al contrari.

b) En una sarsuela es sempre preferible una època pretèrita, excepte, com ja he dit, en el saïnet. Sembla que al públic li fa més gràcia veure els ninots — no gosso, per respecte, dir els *dramatis personae* — vestits d'una manera estrafolària i llampant que no pas amb americana i barret fort. Altrament, la nostra època no es fàcil al melodrama.

Que un senyor amb americana i barret fort ens canti una romança ens sembla una cosa absurda. En canvi, ens sembla lògic que la canti vestit a la moda del Renaixement, de la Revolució Francesa o del Romanticisme

c) El baríton ha d'ésser sempre el traïdor, el dolent. El públic de sarsuela, ingènu hereu del públic de la pantomima, no pot creure en les bones intencions dels que canten "de" baríton".

Això passa també un xic amb l'òpera, que es la

1 aut música bona

parenta rica de la sarsuela. El simpàtic, el bon minyó ha d'ésser el tenor, amb tessitura de tenor — el Pierrot que, cansat del mutisme, ha saltat al teatre líric i ha trencat a cantar — la dolenteria és inacceptable. T'imagines el ~~nostre estimat~~ Emili Vendrell fent de "dolent" amb aquella meravellosa veu de cristall?

d) La primera tiple ha d'ésser sentimental, estar enamorada del tenor, odiar el baríton i lluitar més o menys obertament contra la família, que la vol casar com Déu mana amb l'home que ella no estima — el baríton — perquè té diners i molta influència, però que al final de l'obra descobreixen el que tot-hom veia menys el pare de la primera tiple: que és dolent, que ha perdut els diners o que no en tenia tant com deia, o que els ha de tornar perquè els havia robat, etcètera, etc, etc.

La primera tiple, doncs, s'ha de passar els dos o tres actes de la sarsuela gemegant i dient a cada moment, vingui o no vingui a tomb i encara que no li preguntin, que és molt malaurada, i tan sols pot alegrar-se al final, quan triomfa el tenor i tot-hom el troba tan simpàtic, com fan sempre els vençuts amb els triomfadors, i es pot casar tranquil-lament.

e) La tiple còmica ha d'ésser serventa, generalment a casa de la primera tiple. Aquesta és, en l'art d'escriure sarsueles, condició *sine qua non*, sarventa i confident. Hom troba el precedent en uns senyors que no es dedicaren a la sarsueleta: Lope, Molière, i Marivaux i Beaumarchais.

La tiple còmica, mentre la primera tiple plora i gemega, ha de cantar, riure i ballar. I tirar el dret pel camí de la veneitaria. És la seva missió.

La tiple còmica, com la primera tiple, ha d'ésser fadrina. I per quins poderosos i misteriosos motius, hom no l'acceptaria casada. Com la primera tiple, però, es casarà al final de l'obra.

f) El tenor còmic és una mena d'idiota, com més idiota millor, que tan sols ha d'obrir la boca per a dir idioteses, cosa que, segons sembla, fa molta gràcia al públic.

Ha d'ésser gandul i dir que és treballador; poruc, i dir que és valent. Així ho exigeix el receptari sarsuelístic. Pobre de l'autor que no el respecti.

Una altra de les condicions del tenor còmic és que ha d'ésser lleig, i si pot ésser, desnerit, cosa que hom no exigeix als barítons i als tenors. Un tenor còmic corpulent i bell ben plantat és incomprensible i sembla que no faria riure. Segons el públic, la gràcia — la gràcia de baix to, la rialla grassa — ha d'anar lligada a la lletjesa física del graciós. Ergo, la rialla és la lletjesa.

¶ A l'opereta ja no passa el mateix. A l'opereta la tiple còmica es redimeix del servei. ~~A~~ L'opereta va candejar les serventes i vol vestir els criats amb calça curta i mitja blanca. I com tots els personatges són prínceps i comtes, no ve d'un títol més i la tiple còmica i el tenor còmic pertanyen a la noblesa. La cançonada, però, és si fa no fa la mateixa.

Les dones ~~[illegible]~~ — generalment les del públic, no les de teatre — s'enamoren del tenor i del baríton. Quan s'enduen al llit al tenor sócio ho fan talment com si s'hi enduguessin un simi o un pallàs[40].

g) Les[44] segones tiples són unes noies més o menys boniques, generalment joves, que, entre altres coses, serveixen per a fer-les cantar soles o amb la primera tiple quan l'autor no sap com tirar endavant. Es consideren l'aristocràcia dels coristes i tenen, per tant, certes pretensions.

i h) Els coristes, homes i dones, tenen més anys que les segones tiples i intervenen ~~[illegible]~~ en començar i acabar l'acte. ~~[illegible]~~ Les més de les vegades canten amb un posat tan esquifit ~~[illegible]~~ que sembla que diguin al públic: "Ja ho veuen, senyors, els nostres anys quins són de fer-nos fer!."

Generalment, representen el poble. Es possible, si l'acció té lloc en un palau, volen fer creure al públic que es tracta de cortesans.

La labor de l'autor dramàtic es molt més difícil que la del novel·lista. L'autor dramàtic topa amb unes dificultats, amb unes limitacions que el novel·lista desconeix: la gasiveria i ruqueria de l'empresari, i la ~~[illegible]~~ ruqueria del corista, que troba justificació en la seva pobresa. Si el corista anés ben maquillat i ben vestit, ~~[illegible]~~ — i això depèn de l'empresari — l'autor i el públic hi guanyarien. Però ~~[illegible]~~ cobrant com cobra un sou miserable ~~[illegible]~~ ni l'au-

No cal, tampoc, que el tenor còmic tingui molta i bona veu. Si en tingués ja no faria riure ni seria tenor còmic. L'ideal és tenir una veu esquinçada i rogallosa, una veu que faci pensar en unes frontisses rovellades.

tor ni el public poden esser massa exigent.

Quan, a l'assaig general veieres aquells coristes vestits d'una manera tan pobra, tan Martinenca i sinistra que semblaven que eixissin de cal drapaire, te'n anares indignat, a Gisbert:

- Però, home, Gisbert, això no pot anar!

Gisbert, disposant-se a fer drama, digué:

- Què es el que no pot anar?

- Aquests coristes. Que no veièu com van vestits? Que no veièu que fan fàstig? I representen nobles aristòcrates de la cort de Carles IV!

- I què volèu? Que duguin roba nova?

- Vull que, si no la duen nova, la duguin neta!

Intervingué el Mero, somrient amb bonhomia:

- No t'hi amoïnis, que el public no se'n adonarà. I si se'n adona creurà que es tracta d'uns nobles tronats, d'uns nobles que han anat a menys.

¶ Trobares altres inconvenients. La tiple Mengera ~~[illegible]~~ era lletja com un mal esperit i, a més de lletja, esquelètica.

- Com es possible - deies - que el public pugui creure que Parera està enamorat d'aquest espantall? Si fa por!

¶ El marit de la tiple, indignat, vingué a demanar-te explicacions. ~~[illegible]~~ Havies insultat la seva senyora. No tenies dret a tractar lletja la seva senyora. La seva senyora era una gran artista i mereixia més respecte. L'esquivares solatair.

Berges, malgrat l'ira que el dominava, tenia [illegible] a riure.

Fou el Mero, també, qui ho solucionà:
— A mi tampoc m'agrada. I a ell, que és una titella ~~i un maçarró~~, tampoc li deu agradar però l'ha de defensar. Veuràs: defensa l'escudella, que és una cosa molt important... No t'hi amoïnis: la qüestió és que canti. I canta com un canari flauta!

~~L'assaig general va acabar a les quatre de la matinada.~~ ~~[illegible]~~ Josep Parera, baríton que s'havia fet popular cantant *Las golondrinas* de Usandizaga i una opereta, *El vals de los pájaros* d'un senyor que mai no reia i signava Nobley — tal vegada aquell pseudònim era ~~qu~~ el que el privava de riure— els deia:
— No tinguis por. Per la meva part tot anirà com una seda. I ~~[illegible]~~ tinc un *truco* per al final del primer acte: faré el salt del peix.

Mai no has sabut com salten els peixos ni ~~[illegible]~~ mai ~~[illegible]~~ ~~has volgut~~ t'ha interessat saber-ho. El que volies era que no tenir por, cap mena de por. Desitjaves que l'obra tingués ~~[illegible]~~ èxit perquè l'èxit significaria diners. Diners per a seguir la vida poca-solta de solter. Diners que es convertirien en whisky ~~[illegible]~~ al Excelsior, en manzanilla a Villa Rosa, en flors per a les dones que t'acompanyaven al Excelsior i a Villa Rosa. ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~.

Com els còmics encara no estaven sindicats, l'assaig general s'acabà a les quatre de la matinada. Plovia a bots i barrals. No passava cap cotxe, cap taxi. Et quedares a dormir en una llotja del teatre. I l'endemà, com seguia plovent, dinares i sopares al restaurant del Tívoli i enviares a cercar un vestit — ja en tenies més d'un — perquè el que duies, pres, s'havia arrugat com un acordió dormint a la llotja.

L'obra tingué ~~[illegible]~~ l'èxit que podia tenir: el públic no s'entusiasmà — el públic de sarsuela vol tot altra cosa: ~~[illegible]~~ el públic de sarsuela volia La Dogaresa, ~~[illegible]~~ que havia de tenir un gran èxit, que ~~[illegible]~~ seria ~~un~~ dels grans èxits de la sarsuela — però aplaudí amb respecte i polidesa, ~~[illegible]~~ car el públic no sempre és tan brutal i groller com suposen còmics tronats i empresaris analfabets: més d'una vegada és respectuós i correcte. Al final del primer acte i al del segon, que ho era de l'obra, sortires ~~[illegible]~~ amb Obradors i Giralt a saludar els ~~públic~~ que t'aplaudien.

I l'obra no s'aguantà massa temps, el temps que tu hauries volgut, al cartell. L'obra no fou el gran èxit que tu hauries volgut i que, tot dir la veritat, no es perons. S'aguantà el cartell quinze o vint dies per a deixar pas a *La Dogaresa*, de Rafael Millán. L'obra teva era una cursileria, sí, sempre. Però el grau de cursileria no era prou alt, prou intens per a arribar a fusionar-se amb la del públic.

La premsa et tractà bé. Gibert, però, et digué:

— No facis massa cabal ni d'aquests aplaudiments ni d'aquestes crítiques. A la teva obra hi manca vivacitat, experiència, picardia i hi sobra literatura. Massa literatura, massa versos modernistes, massa punyeteries. Una altra vegada, creu-me a mi: posa-hi to còmic. El to còmic és la sal i el pebre de la sarsuela. I el teu company, l'Obrador, que sembla un fideu solt d'olla, ha fet una música massa sàvia.

El *Mero*, afegí, filosòficament:

— Ets un bon noi, ~~tan~~ com el teu company, l'Obrador. Si no fossin tan bons nois ni tu portaries monocle ni ell aquell abric tan estrany. Però, vaja, això ja es passarà i temps a venir tu et posaràs ulleres, com tot-hom, i ell portarà abrics com els que porta tot-hom. Llavors escriureu sarsueles com les que escriu tot-hom i guanyareu diners com els autors que ara segurament menyspreeu. El menyspreu és cosa de joves.

El *Mero* s'errava: el menyspreu és cosa de joves i de vell. El que passa és que el dels joves és, més d'una ~~moltes~~ vegada, un menyspreu gratuït, demagògic, inconstant, ~~i anàrquic~~ i el del vell un menyspreu més responsable i profund. Quan arribis a les portes de la vellesa — em refereixo a la vellesa física, no a l'intel·lectual — et penediràs de molts dels teus menyspreus de jove i sabràs menysprear més com cal i amb més justícia.

Poc mesos després, *La Maja de los lunares* s'estrenava, malgrat el poc èxit assolit a Barcelona, al Circo Price de Madrid. Naturalment, anares a l'estrena. Naturalment? Naturalment, per què? Et torno. En aquell temps — aquell, precisament; aquell i no un altre; aquell, perquè era el de la teva joventut — l'anada a Madrid, o allà on fos, era una aventura. I calia aprofitar totes les aventures, calia donar la vida al llum enlluernador de l'aventura, que tot ho embelleix, àdhuc les coses més vulgars. Després, anys després, els viatges a Madrid o allà on sigui no tindran importància. En aquell temps sí que en tenien. Era el teu temps. Car l'home, dominat per l'instint de possessió, àdhuc fa seu el temps: "El meu temps", "la meva època". Un temps, una època de la vida de l'home: la millor, l'única que fa seva, que sent i sap veritablement seva. Les altres, les d'abans i les de després, no compten. Infinitat de dies

~~XVIII~~
~~1~~

16

I

que passen sense deixar la més lleu empremta, rosari d'hores buides que no compten en la vida de l'home, que no pertanyen al seu temps, que no formen part de la seva època; i se'n desintegren.

Per això compta el Madrid d'aquell temps i no l'altre, el de després, [illegible], ja, un vulgaríssim Madrid de cada dia i de tot-hom.

Llavors ignoraves que, quan l'autor es desplaça amb motiu de l'estrena d'una obra seva, l'empresa del teatre paga les despeses de viatge i hotel. Per fatxenderia ~~anar al Palace, es clar~~ — la fatxenderia que aniràs perdent tò i empenta però que mai no et deixarà del tot — t'hauria plagut anar al Palace, l'hotel que havien posat de moda els nous rics i el luxe del qual era un luxe insolent i vistanós d'opereta. T'hagueres de resignar a l'Hotel Inglés, del carrer d'Echegaray, que havia estat de primer ordre i que el Palace i el Ritz havien arraconat. A l'Hotel Inglés, però, ~~hom~~ hi estaves bé i després el preferiràs a altres més moderns. (Ja parlarem d'un — fer-ne memòria — el Gran Via, prop del Teatre Fontalba) Les cambres de l'Inglés eren confortables, la cuina molt com cal. A més a més, l'Hotel Inglés et permeté fer el descobriment de Casa Toto, una taverna del passatge de la Visitación on servien unes sopes de peix, unes favades asturianes i un formatge de Cabrales de gran suculència, tot plegat regat amb una sidra no tan bona com la beguda, anys després, als "chigres" d'asturians, però bastant recomanable.

Arribàrem a Madrid a mig desembre. L'any? No el recordes exactament – el 20, el 21... – ni té cap importància recordar-lo, car en lloc ~~d'aquest~~ ~~són~~ de personatge històric et l'home que fa història d'un temps – el d'ell – de la seva vida. [Com totes les grans ciutats, Madrid cal viure'l a la tardor i a l'hivern. L'hivern madrileny, d'un fred sec, assolellat, sense trampa, el preferiries al de Barcelona o París, massa humits. Hi ha un cel net, alt – Waldo Frank emocionadament ens parlarà un dia del cel tan alt de Castella – d'una blavor profunda, dramàtica. Velázquez i Goya degueren pintar sempre en ple hivern, quan del cel n'ha desaparegut la tèrbola calitja estiuenca que fon els horitzons.

El paisatge madrileny – em refereixo, és clar, al dels barris no massa cèntrics i al de les afores: els alts de Rosales, els parcs de l'~~Est~~ Oest i la Moncloa, Amaniel, la Pradera, la Casa de Campo – és, els dies clars d'hivern, un paisatge velazquenc o goyesc, un paisatge que imita, segons la teoria d'Oscar Wilde, els que pintaren Velázquez i

Goya. El cel es d'un blau intens, sól-lid, compacte, gairebé mineral, com els que pintà Velazquez. La serra del Guadarrama, nevada, n'accentua la blavor. A vegades hi navega lentament un nuvol blanc d'arquitectura barroca que fa pensar en el Tiépolo i en el seu pas pel Madrid de Carles III. A l'hora del capvespre pren a l'horitzó unes lleus coloracions rosades com les que pintà Goya, pare dels impressionistes. Quan es gris no s'assembla en rès a la grisor del cel parisenc, d'una llum tan dolça que sembla fer impossibles les tempestes. El del cel madrileny es d'una grisor de cer, severa i dura : grisor per a fer més pál-lids els rostres dels Austries retratats per Velazquez. Grisor que Goya, més sensual, trencava tacant-la de carmí per a entonar-la amb els rostres de les seves majas i les seves duqueses. Seves per com eren d'ell, de més autenticitat en la pintura que en la vida real.

II

En aquells temps molts escriptors madrilenys escribien al Cafè, convertint-lo en cambra de treball. Això no té rès d'estrany si ~~hom~~ considera que en general el madrileny, escriptor o no, es-o era aquell temps-un cul de cafè. Això no té rès d'estrany si ~~hom~~ té en compte que les més de les vegades el Cafè es un refugi per a l'escriptor que viu en una llar pobra i lletja.

Tu, pero, no massa amic de gandulejar al Cafè escoltant, com en un safaretx, les bajanades més o menys verinoses dels companys d'ofici, per a treballar preferies, quan la tingueres, la llar.

Això no ho has sabut, no ho has vist fins molt despres. En aquell temps~~, que no es, com en Proust, el temps perdut car el sents vivent, integrat a la teva vida~~, tu també escribies als Cafès. No per costum : per necessitat, perquè no tenies altra lloc. Havies començat als cafès del barri llatí, havies seguit, pels mateixos motius, al barceloní Bar del Centro i seguies als cafès madrilenys : el "Varela", on una nit coneixeràs Antonio Machado, el "Lisboa". A Madrid ho feies per badoqueria, per provincianisme, com un perfecte "isidro", que vol dir babau ; perquè ho feien aquell escriptor, l'altre i el de més enllà. Adhuc et contaren d'un-n'has oblidat el nom-que, per amor i nostalgia del Cafè, s'havia moblat a casa seva una cambra de treball a estil de Cafè: un taulell amb les corresponents ampolles, taces, plats, culleretes i cafetera ; una taula de marbre ; uns miralls ; aquella bola metál-lica on els moços de cafè guarden el drap d'eixugar les taules.

Quan et fou possible, canviares el decorat i al Cafè plè de gent i de crits i pudor de gent preferires la casa silenciosa i confortable.

Quin odiós i repugnant burgès!

A l'hotel no hi has sabut treballar mai. Les cambres d'hotel, pobres o riques, manquen d'intimitat i per al treball intel-lectual-com per als de l'amor-l'intimitat et sembla imprescindible. A l'hivern o a la tardor quan la tardor ja es avençada i apunten els primers freds, es bò i plaent treballar a la nit. A muntanya o a ciutat, pero a la nit, amb un bon foc i quan tothom dorm a la casa. El caliu i el silenci i el saver que a fora fa fred, que gela o neva, van molt bé. I van igualment bé unes quantes pipes i, sense abusar-ne, una ampolla de cognac, de Calvados o de qualsevol dels magnifics aiguardents de l'Europa central.

A l'estiu es gairebé obligatori canviar l'horari. A l'estiu es molt recomanable treballar al mati, de les quatre a les vuit, posèm com exemple, o a les hores que siguin sempre que siguin del mati. Quan fins i tot a l'interior de la casa, o al jardí, a l'ombra d'uns arbres la calor comença a apretar, ~~hom~~ [illegible] deixa el treball i, per a tonificar-se, ~~se'n va~~ [illegible] al bany. Car l'escriptor, pobre o ric, també pot banyar-se.

III

L'anterior estada a Madrid-estada massa breu i de la qual tan sols recordes

? Aquesta teoria no hauria plagut a Salvador Perarnau, enemic aferrissat de l'aigua!

l'emocionant acolliment de Nakens i la casa de Rodrigo Soriano, moblada tan absurdament com Soriano havia moblat el seu cervell-t'havia servit de poca cosa. L'estrena de La maja t'ajudaria a coneixer Madrid més bé: vivint-lo.

La nit de l'arrivada, despres de deixar la maleta a l'hotel, et presentaren Fernando Accame i un tal Duarte o Huarte, que no recordes exactament si eren els empressaris o els directors de la companyia que t'estrenava l'obra.

Fernando Accame era un minyó molt simpatic, molt cordial, que tenia vel-leitats literaries. Rostre expressiu i obert : front sense boires de cap mena, nas i boca sensuals, ulls d'esguard dolç i tal vegada un xic embabiecat. Com indumentaria, la ja passada de moda que el protocol exigia i que del barri llatí parisenc havia saltat sense pensar-s'hi gens a la madrilenyíssima Puerta del Sol : ample barret negre, xalina, americana de vellut i, en lloc de la "vechia simarra" de la romança cél-lebre, la capa madrilenya. Les vel-leitats literaries d'Accame no les descobrires fins uns anys despres, quan el retrobares adaptador del Ruy Blas de Hugo, sarçuela amb la qual debutà Marcos Redondo.

Duarte o Huarte era un home ja vell, amb els cabells blancs, curts i partits en ratlla al mig, un xic de bigoti no tan blanc com els cabells i que per la diferencia de color semblava postiç, els ulls negres, el nas esmussat, el rostre de color de cuir. Duia un vestit color de xacolata amb llet-més llet que xacolata-i era un xic carregat d'espatlles.

Era molt amable, amb amabilitat apegalosa, i tenia veu de baríton.

Has remarcat que la major part dels nascuts a les Castelles tenen veu de bariton. Al Nord, en canvi, l'home té veu de tenor o de baix.

Cal fer una excepció : la del poeta Enrique Diez Canedo, tan senyor i tan bona persona, que tenia veu de tiple. Un dia un altre poeta

una visita

d'estimada memòria, Pedro Salinas, et deia, parlant-te de Canedo: Una vegada donà una almoina a un orb i acompanyà l'almoina, per a llevar-li aspror i pedr, amb unes paraules de consol. L'orb, agraït, guiant-se per l'atiplada veu del poeta de *La visita del sol*: "¡Dios se lo pague a usted, señorita!". Canedo digué, amb intenció de desfer l'error del pobre de la mirada morta: "No soy una señorita". I el pobre, un xic confús, rectificà: "Pues Dios se lo pague a usted, señora". Diu Canedo decidí, tal vegada avergonyit de la seva veu, no donar més explicacions, deixar-ho córrer. I s'allunyà somrient.

De Canedo i Salinas, (que ja pertanyen al món dels teus – i els meus – fantasmes,) en parlarem, però, més endavant. Te'n parlaré jo. O me'n parlaràs tu. Car mirat en aquesta conversa no se qui és dels dos el que parla: si jo, el d'ara, o tu, el d'ahir. Jo et parlo del que tu visqueres. I com la paraula, viva o escrita, fa que l'acció perduri en el món màgic del record el tu, fet i fet, qui em parla a mi, car sense tu, sense el teu passat, el meu present no fora res.

Huarte, o Duarte, exercia el càrrec de director artístic de la companyia, títol i funció tan vagues que, més d'una vegada, no sé pas en què han consistit.

El director artístic de la companyia [illegible] l'assabentà [illegible] que ell també era de l'ofici, que també escrivia.

— Teatre? — preguntareig.

— No, no: he publicat una *Història de l'agricultura*, que vareig tenir l'honor de dedicar al bisbe de Madrid-Alcalá.

Em costà un esforç enorme no trencar a riure. Esguardareig, esbalaït, al personatge. El què, per ingènua vanitat d'autor, li havia dit em feia una gràcia extraordinària. Indubtablement, escriure una Història de l'agricultura no és una cosa còmica. Una Història de l'agricultura pot ser molt més important — sobretot si està ben feta, si està escrita científicament i no a la babalà — que una novel·la. El que feia gràcia era pensar que per a director d'una companyia de sarsuela havien anat a cercar l'autor d'una Història de l'agricultura. Després, quan toparàs més directament amb la vida dels homes — la política, el periodisme, els afers editorials... — veuràs que Espanya és el país dels viceversses i que [illegible] tot o gairebé tot cau en l'òrbita de l'absurditat. Tal vegada això no tingui gens seriós, però tal vegada tingui això el que dona a la vida social d'Espanya la gràcia desllorigada i pintoresca que ~~hom~~ no trobem en altres nacions que es tenen més cipotser no tenen la més elemental noció aritmètica

ministres d'hisenda que ; toreros que han nascut per a cantar òpera; catedràtics de medicina que creuen que la tuberculosi pot guarir-se posant sota el coixí una estampeta de santa Teresata de l'Infant Jesús, ~~y~~ i altra fauna del món del dalt-abaix, igualment perillosa i divertida;

I editors trapelles i lladrets que no saben vendre llibres.

vilitzades.

No recordo els noms dels cantants que integraven la companyia. Recordo tan sols que a la primera tiple la nomenaven Felicitas i que era una noia de ~~[illegible]~~ bellesa bruna i serena. Tenia un defecte: era de bona família, cosa que, d'una manera clara, mai no has sabut què vol dir. Al bordell, penedint-se, i al cabaret, ~~fent la bestia~~ imitant a les del bordell, has vist dones i homes ~~[illegible]~~ que pertanyien al gremi de les bones famílies. No valdria més que, quan cauen en la vilesa o la beneiteria, l'home i la dona silenciessin pudicament els llinatges familiars?

A Felicitas, com era de bona família, l'acompanyava la mare, una ~~[illegible]~~ pobra senyora que semblava un capellà disfressat. Felicitas, com era de bona família, prenia te i feia moltes monades. Els còmics, que devien tenir la sort de no ser de bona família, es reien de la noia i a la mare li gastaven bromes que més d'una vegada resultaven cruels. Marina, una segona tiple molt esbojarrada, deia, parlant de Felicitas i la seva mare:

— Estan carregades de punyetes!

El ~~[illegible]~~ baríton havia cantat òpera al Liceu de Barcelona i al Real de Madrid. Havia perdut un xic la veu però, com passa sovint entre els còmics i els que no són còmics, no havia perdut els fums. A tu, que sempre has estat supersticiós, no et plavia gaire perquè m'irava malament i evitava parlar-hi.

El tenor era un minyó d'aspecte apagat, càndid i bon jan, sense la més lleu vanitat, que tenia una veu de puresa meravellosa. Titta Ruffo, que conegué aquells dies, deia que era una de les més belles veus de tenor que mai havia oït. El minyó acceptava aquells elogis rient i després em deia:

— Què es pensa que no ho sé que em volen prendre el pèl?

La tiple lleugera era grossa com un bocoi i tenia una veu d'espinguet que foradava les rialles com una barrina.

Els altres còmics, condemnats a un segon terme borrós, del que mai no eixirien, eren vells, pobres i lletjos. i no tenien ja, vençuts pel fracàs, la puixança de dissimular la vellesa — que en el comediant es vellesa ~~de~~ ~~art~~ ~~tràgica~~ — la misèria i la lletjor que els aclofaven. En aquell primer encontre a Madrid, em feren pensar en el món pruixent i espinicat de la "Picaresca". Anys després, els retrobaria en els dramatis personae del Lenormand de *Les ratés*.

Un o dos dies després de la meva arribada a Madrid, abans de començar l'assaig, em digué Huarte — un Huarte que, llastimosament, no s'assemblava en res al del *Examen de ingenios* — o Suarte, el fantàstic director artístic.

D més tràgica – definitiva que en l'altre gest –